

A. GERGELY ANDRÁS

Hazatérések: nemzeti integráció, önazonosság, identitáspolitika egység és különbség erőterében

Hazatérés mint mentális újgyarmatosítás

Az újabb társadalomtudományi kutatásoknak és lokális vagy regionális vizsgálódásoknak is köszönhetően egyre többet tudunk a térségi politikai szereplők mobilitásáról, a közpolitikában való megjelenéséről és a helyi társadalmak szempontjából csökkenő érvényű, de a társadalmi integráció víziójában sokkal fontosabb szereptudat-formálódásáról.¹ Az 1980-as évek elején, a helyi társadalmak (magyarországi és erdélyi) elméleti körülhatárolásának kezdetén a teoretikus megközelítések szinte felfedezésértékű novumként tárgyalták a települési struktúra vagy funkció fontosságát – egyfajta „kulturális maradék-elv” vagy neofolklorizmus reményében is a kontinuitások esélyeit keresve.² Ez akkor nyil-

¹ Clifford GEERTZ: A „bennszülöttek szemszögéből”. In: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 1994. 200–216.; Clifford GEERTZ: A forradalom után. A nacionalizmus sorsa az új államokban. In: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 1994. 104–125.; ILYÉS Sándor–PETI Lehel–POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális életvilágok*. Kriza János Társaság, Kolozsvár, 2008; Ryszard KAPUSCINSKI: A migráció mint életstratégia. *Magyar Lettre Internationale*, 1999. 33. (nyár), 24–26. Elektronikus forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre33/kapuscinski.htm>; KÁNTOR Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése. *Magyar Kisebbség*, 2002/1. (23) 3–20.

² Gerhard BAUMGARTNER–KOVÁCS Éva–VÁRI András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau*. TLA, Regio Könyvek, Budapest, 2002; Clifford GEERTZ: *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Fontana Press, London, 1993; Clifford GEERTZ: Darabokból álló világ (A kultúra és a politika térképének megváltozása). *Magyar Lettre Internationale*, 2001. 49. (nyári) sz. Elektronikus forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre49/geertz.htm>; JAKAB Albert Zsolt–PETI Lehel (szerk.): *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató

vánvaló (bár másfél-két és fél évtizeddel megkésett) válasz volt az államszocialista központosítás, a hamis „szocialista nemzet”-konceptiók sematizáló játszmáira és kihívásaira is. Még árnyaltabb megközelítések fókuszáltak a tradíciókra, az önszervező társadalmi kapcsolatokra, majd idővel (az 1990-es évek elején) a pártos tagoltságra, s mindeközben más (például vallási, regionális, mikrotérsegi, etnikai, szubkulturális) megjelenítési módokat is megneveztek. Ezek némelyikére közpolitikai programok, cselekvést szorgalmazó intézményi keretek, serkentő vagy visszatartó külső hatások készítették a települési társadalmakat is (például a kistérségi együttműködések, települési testvér- vagy társkapcsolatok, határokon túli kooperációk, úgymond „identitásközösségek” formájában szorgalmazott partnerség stb.).³ Ugyanakkor még napjainkban sem teljességgel világos, miként formálódik, hogyan rétegződik az identitás, hány árnyalat, tónus, dinamika befolyásolhatja, milyen keretek vagy kötöttségek serkentik, illetve gátolják.⁴ Az 1960-as évektől kibontakozó angolszász kritikai kultúrakutatás (*cultural studies*) területe,⁵ valamint a frankofón

Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2010; KEMÉNYFI Róbert: *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban*. Folklór és Etnográfia 84. KLTE, Debrecen, 1994; 2 KOVÁCS Nóra–SZARKA László/– OSVÁT Anna/ (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás köréből*. I–IV. k. Az MTA Kisebbségkutató Intézet évkönyvei. Balassi Kiadó, Budapest, 2002–2005. Online: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_03_main.html

³ A. GERGELY András: Alpok–Adria együttműködés: egy kisebbségi horizont. Ismertető a Stefan Böckler, Cseresnyés Ferenc et al. (szerk.): *Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok–Adria térségben*. Alpok–Adria Munkaközösség, Győr, 2004. kötetéről. In: *Tudományterületi át(é)tekintések*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek, 101. sz. 185–189.; ARJUN APPADURAI: A lokalitás termelése. *Regio*, 2001/3. 9.; BÁRDI Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolat-története*. Problémakatalógus. Kalligram, Pozsony, 2004. Online: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=38>; BODÓ Julianna: A nemzeti identitás építése. In: *A terep, ahol élünk*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2007. Online: http://www.kam-wac.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=43

⁴ BAKK Miklós: A nemzeti identitás hárompólusú szerkezete. *Regio*, 2005/4. 11–31. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00060/pdf/011-031.pdf>; BALÁZS Sándor: *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion, Bukarest, 1995.

⁵ JEFFREY ALEXANDER: Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology. *Cultural Sociology*, 2008. 2. k. 157–168.; ARJUN APPADURAI: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis–London, 1996; FREDRIK, BARTH: *Ethnic Groups*

etnoregionális tagoltság⁶ komolyan vételének egyre szorongatóbb kényszere a korábban marginalizált társadalmi csoportok kultúraképző erejére, a saját „hangjukat”, identitásukat kifejező konstrukciókra hívta fel a figyelmet. Közben a lokalitás- és identitáskutatók, párhuzamosan erősödő sodrásban egy „használatelméleti” nézőpontot, az aktív befogadás tézisének magukévátéve, nem okvetlenül vagy kizárólagosan a státusok, inkább a létmódok alternatíváinak recepciójában megszülető jelentés-összefüggések és -értelmezések kreálásában látták a populárisabb önazonosság- és integrációesélyeket, avagy a kulturális és viselkedési örökség virulens formáit. Ezek a modernnek nevezhető, minőségi mércék, eligazodási tartalmak sokszor megjelennek a kulturálismodernitás-diskurzusokban, s nemegyszer szemben is állnak, szembekerülnek a hatalmi felfogásmódokkal. Ennek kapcsán még látványosabb és harsányabb identitásreprezentációk formálódnak egybe, amilyenek például a határokon túli, kultúrák közötti, nemzetek kölcsönhatásait vizsgáló elbeszélésmódok tárgyaként sugallt haza, a nemzet, a közösség, az egység, az érdekezonosság vagy éppen a kortárs migrációs folyamatok tematikája. Nem térek ki bővebben rá, csupán utalok a posztszovjet térség új nemzeti identitást építő aktivitására az 1989-es rendszerváltások időszakában...⁷

A konferenciánk beharangozójában fölvetett kérdésekkel összefüggésben, miszerint „*a klasszikus nemzeti történeti narratívák lényegében adottnak veszik a »nemzet«, egy egységes, más kötődéseket felülíró közösség létét. Ennek megfelelően a nem egy-*

and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference. Allen&Unwin, Bergen-Oslo, London, 1969 (2. kiadás: Long Grove, Illinois, Waveland Press, 1998); Fredrik BARTH: Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996/1. 3–25. Online: <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/Magyar/Barth1996.doc>; Clifford GEERTZ: Primordial Loyalties and Standing Entities: Anthropological Reflections on the Politics of Identity. *Public Lectures*, 1994/7. Collegium Budapest.

⁶ Pierre BOURDIEU: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1985/1. 7–22.; Pierre BOURDIEU: The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World. *Telos*, 1989/81. (Fall); Magyarul: Az egyetemesség szószólói. *Magyar Lettre*, 1996. tavasz, 20. sz. 2–5.

⁷ Rogers BRUBAKER: *Nacionalizmus új keretek között.* L'Harmattan, Budapest, 2006.

séges keretben létező nemzetek történetét gyakran a szétszaktottság, az elszakítás és az egymásra találás, egyesülés történeteiként értelmezik az egyik oldalról, az elszakadás, az irredenta történeteként pedig a másik oldalról.” A tematikus felvetéssel készséggel egyetértek – némi pontosítással. Egyfelől úgy látom, hogy az „adottnak vétel” nemegyszer új konstrukcióra épül, avagy kreatúrára inkább, csinálmányra, melyet javarészt pártpolitikai vagy történeti ideológiai legitimációs üzenatként sikerül megfogalmazni – de ez nem okvetlenül ered közvetlenül magából a történő történelemből és aktív társadalomból! Tény, hogy „a hagyományos történeti narratívák meghaladásának, a sokszor önleleplezően nyilvánvaló esszencializmusnak megannyi ellenzési, kivédési, felszámolási módja alakult ki, s a nemzetépítés a közösség konstruált voltának leszögezésén túl társadalom- és politikatörténeti folyamatként tételezi a közösség konstruált voltát is, miként magát a célrendszert, a nemzetépítést”, vagy annak politikai eszközrendszerét, intézményeit, tartalmát. De a prioritásként megjelenő célképzet, a *nemzet mint egységes entitás* ennek révén nemcsak hogy nem tud megszabadulni az etnikus identitásépítés kötelező víziójától, hanem rá is ébred, hogy kénytelen elszenvedni a „képzelt közösség” egyedeinek diszharmonikus önazonosságát, amely immár (vagy réges-régóta) rendszerint kívülről rávetített, kötelezően kényszerű és rémálomszerűen hamis is jobbára. Ettől azután az identitásállandónak tekintett önazonosság-esszencia eleve hamis szerkezetet, túlsúlyos és esetleges hierarchiát, egyed- és mikroközösségfüggő entitásokat, többretegű identitásokat állandósít, s külsődleges függésrend részévé teszi a nemzetkonstrukciós kölcsönhatások, lokális és térségi interakciók eredményeit.⁸ A vállalt kölcsönösségek és másságtudatok mellett aligha lehet érdekünk a historikus önlegitimációk narratíváit elvitatni, főként akkor, ha élő, érdemi, konkrét közösségek a megfigyelés tárgyai-alanyai, nem pedig státusdiskurzusok vagy végig nem

⁸ BOROSS Balázs: *Mi az, hogy Csángóföld?* Online: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/boross_balazs/index.html; CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal–SZÉKELYI Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002; ERVING GOFFMAN: *Presentation of Self in Everyday Life*. University of Edinburgh, Edinburgh, 1956. (Magyarul: *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Pólya Kiadó, Budapest, 2000).

gondolt nemzetképletek. E téren a konferencia inspiráló tematikus meghívója szerint: „A nemzetépítés elkülöníti a nemzet »építőit« és »alapanyagát«. A csoportok nélküli és a mindennapi etnicitás számára a két csoport közti kapcsolat kevésbé egyirányú, sokkal inkább kölcsönös, illetve ezek megosztottsága, az egyéni viszonyulás is kiemelt szerepet kap. A diszkurzív elemzés értelemszerűen a szövegeket létrehozókat és az ő közösségről kialakított képüket értelmezi, ilyen értelemben közel áll a nemzetépítés felfogásához. Ugyanakkor esetében nem szükségszerű a társadalmi hatás, a csoporttudat közvetlen formálása.” Viszont a nem pusztán teoretikus, hanem konkrétan szóban forgó társas csoportok között az énképek és másságtudatok kihívó különbségei maguk is sokszor az interakciók hiányáról vagy reflexivitáshiányról vallanak, az eltérő interpretációk és ideológiai narratívák összeegyeztethetősége, a jól elhatárolható társadalmi csoportok önkreatív mutatkozása nem válik mindennapos diskurzus részévé – vagyis épp az érintettek lesznek az efféle „megtéréstörténetekből” kizárva.⁹

Az etnikai, társadalom-néprajzi vagy kisebbségtudományi és kulturális antropológiai esettanulmányok is csak részben tudnak a korszakos történeti és (főként) politikaelméleti vízióknak megfelelni, amikor az identitás mint közösségkonstruktum kérdésével foglalkoznak.¹⁰ Ráadásul a kortárs politika- és társadalomtudományok konstruált távolsága és hidegsége nem is mindig enged mélyebb betekintést az élménynarratívák és önreprezentációk világába. Előadásomban éppen ezért kívánok a nemzetkon-

⁹ BAKK Miklós: Diskurzus és valóság: a román paradoxon. *Magyar Kisebbség*, 1999/1. Online: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=11&cikk=m990124.htm>; KOVÁCS Éva: Etnicitás vagy etnopolitika? Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezési körül. In: BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. TLA, Budapest, 2003. 43–56.

¹⁰ BAKK Miklós: Kisebbségi léthorizont és modernitás. *Magyar Kisebbség*, 1998/3–4. (13–14). Online: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=lsz&lapid=10>; ILYÉS Zoltán–PAPP Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szörványról*. „Magyar világok”-sorozat. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. Online: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ilyes_zoltan_papp_richard_tanulmanyok_a_szorvanyrol_main.html; KLAMÁR Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. PMMI–Petőfi Múzeum-MTA Kisebbségkutató Intézet, Aszód–Budapest, 2005.

cepciók közösségek nélküli, s ellenoldalon a közösségek „nemzet nélküli” egzisztálásának néhány érintőleges példájával megvilágítani olyasfajta „nem politikai politikákat”, amilyenek például a státustörvények alkalmával, a kisebbségi regionalizmusok egynémely esetében, a kettős állampolgárság kihívásai ügyében, vagy éppen az autonomizálódási (székely, szórványvidéki), munkaerő-vándorlási és migrációs stratégiák, továbbá térhasználat természetrajzával jellemezhetők.¹¹ Ezekre utalva azt kérdezem tehát: kisebbségi közösségek tényleges „hazatérése”-e a nemzethatárok szimbolikus kiterjesztési gesztusa? Lehet-e egység – vagy inkább a különbség legitimizálásának játszmája –, ha a másságtagadó társadalmi törekvések sodrába kerülnek élő közösségek, vagy ha a mindegyre fölszámolódó tradicionális közösségiség helyébe valamely új univerzum, a „mátság alapú” társadalmi létformák lépnek készletként? Nem inkább arról van szó, hogy például a határok fölötti kooperációk, határok alatti migrációk vagy az európai integrációs *policyk* számos törekvéseben rejlő dekonstrukciós stratégia nem válik az önazonosság építésének eszközévé, sőt, ellenszerévé lesz? Rövid, előlegezett válaszom szerint: a mindenkori „idegen” definiálása adja (hermeneutikai értelemben) a belső kolonizáció egy adekvát módját, s teremti meg a recens gyarmatosítási folyamatok hatásos és hatékony változatait (a nemzetkiterjesztő, a határmentő, az autonómiapárti, a szövetségkereső, a konfrontációs, a neopaternalista vagy az új-törzsi alternatívát). Az EU-s integráció mint dekonstrukció-dekompozíció érvényesül, az *egység és különbség* eszközével új gyarmatterület kialakítását segíti elő, megszállja és kizsákmányolja azokat a társadalmi víziókat, kapacitásokat, hajlandóságokat, amelyek a rendszerváltások

¹¹ A. GERGELY András–LÉVAI Imre (szerk.): *Regions and Small States in Europe*. Institute for Political Science, Integration Studies, No. 16. Budapest, 2004; ILYÉS Zoltán: Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honvagyturizmus” mint tér- és identitásszervezés. In: FEJŐS Zoltán–SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Tabula könyvek, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. 51–58. Online: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/ilyes_zoltan/honvagyturizmus.doc.

után elveszítették a stabil hovatartozás-érzetek és életút-választási szabadságok látszatra felkínálkozó perspektíváit.¹²

A diszkurzív rébuszokban beszélés helyett engedtessek meg néhány rövid példa, utalás, reprezentáció, idézőjeles „konverzióként” – eredetileg „megfordulás, megtérés” értelmében, de tágabb értelemben egy adott személy vagy közösség eszmei meggyőződésének vagy identitásának feladását értve rajta. Egy másik hovatartozás mintegy „megajánlásának” szcénáját tükrözte az Antall-korszaki vízió, a 15 millió mentális magyar fölötti uralom és újgyarmatosítás. Hasonló visszafordulás mintaképe sejlik föl a határon túliság, a „hazatért nemzetest” víziójában, amely a rendszerváltó Magyarország mintegy negyedszázados „vissza Erdélyt” tanításának ideológiává transzformált erőpolitika gesztusa. Nem kell sok szakirodalmi hivatkozás Kolozsvár magyarok általi „visszavételének” évtizedes árnyképéről, a csángók és székelyek tömbösített hovatartozási földrajzának újrarajzolásáról, a romániai autonomizálódási trend utóbbi évtizedben mind népszerűbbé válásáról, a határon túli értelmiségi elitek státusdiskurzusáról.¹³ Nem is szólva a kedvezménytörvény-gumicsontról, a kettős

¹² KOVÁCS Éva: Előszó. In: *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Regio Könyvek, PTE-BTK Kommunikációs Tanszék, TLA, Budapest, 2004. 7–17.; LENDVAI L. Ferenc: Befejezés: Közép-Európa versus Pán-Európa. In: *Közép-Európa koncepciók*. Áron Kiadó, Budapest, 1997. 233–280.; MELEGH Attila: A mozgó Kelet. Globális térképek és a státustörvény. 2011. Online: <http://www.freeweb.hu/eszmelet/55/melegh55.html>; ÖRKÉNY Antal: A harmadik országbeli állampolgárok honosítással kapcsolatos vélekedései, és ezek összefüggése a migráció különféle aspektusaival. In: KOVÁTS András (szerk.): *Magyarrá válni. Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2011. 127–180.

¹³ BAKK Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2. Online: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2004_1-2_03_bakk.pdf; BIRÓ A. Zoltán–BODÓ Julianna–GAGYI József–OLÁH Sándor–TÜROS Endre: Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közege. Összefoglaló tanulmány. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, KAM, Csíkszereda, 1996. 143–183.; BIRÓ A. Zoltán–GERGELY Orsolya–KISS Adél–OZSVÁTH BERÉNYI Hajnal: Székelyföld: elitek és jövőképek. *Térség*, 2008/2. Online: http://www.kam-wac.ro/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=135; BODÓ Barna: Autonómia-paradoxonok. *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2. 67–73. Online: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf516.pdf; BOROSS Balázs: *Utak a csángókhoz*. (Változat: Első lépések a terepen. Találkozás a pusztinai csángókkal.) 2004. Online: <http://www.mek.oszk.hu/06800/06818/06818.pdf>; ILYÉS Zoltán: A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben. *Székelyföld*,

állampolgársági jövőképek magyar és külföldi kormány- vagy pártpolitikai víziójáról, a Nagy-Magyarország vágyálmáról, a poszttrianoni revízió mai újraélesztéséről. A nemzeti integrációs vélelmek *policy*-vá erősödése és ideológiai rangra emelése ugyanis leginkább kormány- és pártpolitikai stratégiák része, jóllehet néhány társadalmi nagycsoport vagy mozgolódás is kitartóan képes zászlajára emelni ezeket. Izgalmas részkérdés lenne nemcsak a területiális képzetek végiggondolása pusztán elméleti játszmaaként, például „Erdély visszacsatolása” 8 millió román kisebbségével együttes népmozgalom stratégiájaként, hanem az is, hogy mennyire abszurd a földrajzi-lokális térségben nem lakó, de a választási egyenlőség elve alapján határon túli szavazóként belpolitikai beleszólást és képviseleti mandátumot segítő tömeg részvételi demokráciája. Mindez jelen van ma olyan tematikaként is, amelynek erőpolitikai kijelölése láthatóan nem számol a realitásokkal: a hazatért és hazatérített „magyarság” miként hozza magával sok évtizedes hagyományainak, létmódjának, értékrendjének, kapcsolati körének, vallásgyakorlatának, egyes házasságainak, iskolázottságának, képességeinek, szokásainak másságát a „tiszt magyar” milióbe. Ezt a problematikát példaképpen a csíkszeredai KAM kutatói a magyar–magyar relációkban, Ilyés Zoltán 4-5 térség interetnikus határdiskurzusaiban,¹⁴ Feischmidt Margit és kutatótársai további 3-4 térségi viszonyrendszerben is vizsgálta.¹⁵ Beleértve ebbe és körülrajzolva a közösségek és identitások belső tagoltságváltozásait, a nemzetdiskurzusok viszonyrendszerének relativizálási módjait, a helyi vagy térségi hatalmi viszonyokban gyökerező konfliktuspotenciálok látványos reprezentációit, az etnikai migrációk Kárpát-medencei tipológiáját. Ezekben

2003/5. 109–122. Online: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/ilyes_zoltan/szakralis_taj.doc.

¹⁴ ILYÉS Zoltán: „Kozsókos mefisztók” és „hazaszerető papok”. A csíki görög katolikus papság igazodás-kényszerei a Millenium évtizedében. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 167–178. Online: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=76.

¹⁵ FEISCHMIDT Margit–ZAKARIÁS Ildikó: Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: HÁRS Ágnes–TÓTH Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 57–86.

a diszkurzív megközelítésekben a nemzet – mint közösség nélküli etnikum vagy tagoltság nélküli virtuális entitás – olyan nacionalizmusokba tagolt hierarchiát szimbolizál, amely a mindenkoribármikori primordializmusok erőhatalmi sodrával vágyik tisztázni a valós társadalmi diskurzusok érvényességét. Látványos az eltérés a szocializmus korának látens nemzetvíziójához képest, és feltűnő a kontraszt a nemzetrevíziós hókuszpókuszolás évszázados aspirációihoz képest is. Mindeközben a (kedvenc témám) Nyugat felé törekvés, a Kelettől való elszakadás, sőt a Nyugat meghódítása és a politikai orientáció változása Kelet felől Nyugat felé olyan reorganizációs törekvéseket tükröz, melyeknek ellenhatásaként éppen a „Nyugat-befogadás” merevedik meg, s lesz állami szinten is önkirekesztési *policy* részévé. A szimbolikus politizálásban a „zárva várt Nyugat” doktrínája a kelet-európai közép-európaiság identikus vállalásává szikárodik: a nagy-magyarországi flyerek és térképek sodrásában a lehetséges „keleti terjeszkedés” gyarmatosítási ideológiája kap lábra, a schengeni szerepkör a „civilizálandók civilizálását” készíti politikai stratégiaként megfogalmazni (szlovákok, szerbek, románok, ukránok felé is ki-kiutalásokkal), a nemzeti vágta és lovas-nomád turultenyésztők bocskoros-motoros nemzedéke tanulja újra a neosámánizmus pilisi-alföldi hagyományait, ébreszti Emesét az örök álomból, hogy segítse elő a kicsinyített méretű kopjafafaragványok hazai piacokra kerülését...¹⁶

Konferenciánk megszólító kérdése volt a nemzetrepresentációk és a hatalmi viszonyok diskurzusában tetten érhető hierarchiák vagy konstruktumok nacionalizmusmértékének átgondolása is. Ezekhez esettanulmányi szinten nem szólok hozzá, lesznek méltóbbak, akik ezt ugyanitt megteszik. A revíziós kísérletek és interpretációk kérdéskörében is elsősorban azt tartanám mérlegelendőnek, milyen jogrendi harmonizációt, a térségi politikai kultúrák milyen összhangját, milyen kisebbségi képviseleti és elitdiskurzusokat, mely interakciókat és kollíziókat, kooperáció-

¹⁶ KOVÁCS János Mátyás (szerk.): *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. 2000 Könyvek–Sík Kiadó, Budapest, 2002; Giovanni, LÉVI: *A távoli múlt*. In: François HARTOG– Jacques REVEL (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 21–33.

kat és csoportszintű önreprezentációkat lenne képes átírni egy másfajta integrációs képződmény (például a helyi aspirációkat, lokalitásokat komolyabban vevő). Azt látom ugyanakkor – s nem véletlenül kezdtem ezzel a felvetéseimet –, hogy egy határ menti, lokális térségben egy „átlagfalunyi” népességre jut (jó esetben) vagy 5-10 politizáló stratégia, jut 3-5 reflektív újságolvasó, tízszer ennyi határátjáró és ezerszer ennyi társadalmi aktor, akit a történések vagy nem detektálhatóan érintenek, vagy csupán sodornak, miközben már csak virtuálisan létezik a települési közösség. Szétestek a társas csoportközösségek, elolvadtak a korosztályi és normaközösségek, felpuhultak, parfümálódtak vagy beszorított helyzetbe kerülnek egyre inkább a vallási közösségek, elmállottak a nagycsaládi vagy családi integrációs tradíciók is. Ezekhez a konvencionális hierarchiájú, számos szorongató feltételtől évszázadok óta szenvedő „természetes” entitásokhoz viszonyítva olyan helyzet állt elő, hogy a merev struktúrájú (törzsi társadalmak esetében erőteljes klán- vagy kasztszerkezetbe tagolódott) személyközi viszonyrendszerbe tramplizott bele most a fogyasztás rendjének mindent felülíró hatása. Nem túlzás egy újgyarmatosítás jó esélye, a migrációk új értéktörvénye, a konvencionális érték- és érderendszer napi és alkalmi szcénák szerint átíró dramaturgiák tömege, mintegy „globlocal” hatásegységgel, a (Baudrillard kifejezését használva) polgári értékrend normarendjének kényszerképzete alatt végrehajtott „földi demiurgia” megvalósulásaként.¹⁷ Vagyis föltehetjük még egyfajta illuzionista költőiséggel a kérdést: miként mutatkozik az általános politikai és szellemi hegemo-

¹⁷ Jean BAUDRILLARD: A különbség melodráma; A radikális egzotizmus. In: *A rossz transzparenciája*. Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám–Intermédia, Budapest, 1997. 107–118.; 125–132.; Zygmunt BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szukits, Szeged, 2005; BIRÓ A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek. In: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Könyvkiadó, KAM, Csíkszereda, 1995. 249–259.; NYÍRI Pál: Kivándorolni hazafias? Online: <http://www.publikon.com/htmls/tanulmanyok.html?ID=52&essayID=461>; PAPP Richárd: *Etnikus vallások a Vajdaságban?* MTA Kisebbségkutató Intézete–Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003; Sínziana PREDA: A bántási csehek. Migráció és identitás. In: JAKAB Albert Zsolt–PETI Lehel (szerk.): *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2010. 247–256.; PULAY Gergő: Vendégek, akik maradtak. *Anthropolis*, 2005/2. 38–42.

nia iránti törekvések elfogadottsága, s lehetséges-e „számításba venni az intézményes egységesítést, a jogrend változásait, a különböző politikai kultúrák hatását, a kisebbségi elitok pozícióit és ehhez kapcsolódó diskurzusait... a különböző szintek és szereplők (egyének, mindennapiság, interakciók, diszkurzív fellépés stb.) összekapcsolódásánál, beszélhetünk-e egyáltalán közösségről vagy inkább csak kisebb csoportokról”. Ámde a migrációs mozgások dinamikái ennél sokkal zordabban fogalmazzák át a kérdéseinket strukturális beavatkozásokká, megszállásokká, menekültstátusokká, kirekesztők és befogadók huzavonájává, harcálláspontok és rejtett tűzfészek állóháborújává, interetnikus békétlenségeké, új és még újabb gyarmatosítási-bekebelezési stratégiákká.

Egry Gábor gyakorlatiasan megfontolt kérdésfeltevése volt, hogy tegyük vitatémává: *„Milyen hatása lehet mindennek a »nemzetre«, a közösségre? Miként szembesül ezzel a nacionalizmus politikai mozgalma? Milyen hatással vannak arra a nemzetfelfogás különbségei? Végül: miként alakíthatja át mindez a korábbi, egyenmű történeteket?”* A magam válasza ugyanakkor diszjunktabb és relativizálóbb: miközben a nemzetfogalmak termelése a feltörekvő késő polgári elitok szerepköréhez kapcsolódott egykoron, és a „másság mint köpönyeg” a múltból hozottan rejti, provokálja és inklúzióra készíti a lokális közösségeket, épp e közösségek elitmentes és antiintellektualista attitűdje válaszol ma már nagyon is attraktívan, korszakosan erőszakosan és konstans módon kitartóan „nem”-et a közösségszerveződési szereptudatokra, ha azok nem az egy nap élő doktrínát szolgálják, hanem univerzális értékeket sugallnának. A „hazatérések”, az „otthon és itthon” stratégiái már nemcsak az anyaállam-kisebbség-lakóhely viszonyrendszerét tükrözik (például csángó, székely, diaszporikus, menekült, hontalan, identitásfosztott státusok növekvő számában), hanem a multikulturális relációkat, a multiplikációs készletet, a többretegű identitásokat, struktúrát helyettesítő funkcionális szerepviselkedéseket is.¹⁸ Olyan hazatérést tehát, amelyben

¹⁸ James CLIFFORD: Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 2000/39 (ősz). Online: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre39/clifforddia.htm>; SIK Endre: Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In:

a haza már nem topológiai helyszín okvetlenül, hanem virtuális hovatarozás, inkább kapott vagy felvállalt identitás, a kisebbség már nem egység, hanem megosztott entitás, a lakóhely pedig a mozgásosság tempójának kitett alkalmi pozíció talán, de nem a gyökér, nem a lombfakadás helyszíne, és semmiképp sem a terméshozatal szakrális tere...¹⁹

Mindezekon viszont, külön-külön és együttesen is, rajta ül a tényleges népmozgásokon túli, vagy azokon belüli újgyarmatosítások megannyi hatása. Nemcsak a kétharmados túlhatalomról beszélek (öngyarmatosításként), nemcsak az „idegenszívűek” bevagy kirekesztéséről (mentális megszállás következményeként), hanem arról az európai túlhatalomról is, amely háborúival és történeti súlyú imperializmusaival többszörösen is átírta a népek romantika kori nemzeti önfelfedezésének morális, kulturális és örökségi foratókönyvét a hatékonyság és a materiális alapelvű uralmi eszköztár esélyességinek mutatványává, közben önmaga kisebbségeinek és másságainak beáldozásával is arra törekedett, hogy leigázási gyakorlata ne csak a földrészt határain túlra terjedjen ki, hanem az öngyarmatosítás tartományaira is. Ebben a helyzetben viszont lehet kérdésünk a kisközösségi hatalomkiterjesztés más közösségek fölé, lehet problémánk a térségi uralom fennálló rendszere vagy kihívásainak nyomatéka más régiók felé, lehet küzdésmódok és narratívák kérdése nemzetek közötti huzakodások, határok, nyelvek, interkulturális kapcsolatok sokfélesége is... De a legsúlyosabb kihívás mégis az ön-

SIK Endre-TóTH Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI, Budapest, 2000. Online: <http://menedek.hu/docs/diskurzusok/08.pdf>; SZABÓ Zoltán: *Diaszpóranemzet*. Osiris, Budapest, 1999.

¹⁹ SZARKA László: Többség és kisebbség a 20. századi kelet-közép-európai nemzetállamokban. In: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. Online: www.mtaki.hu/docs/kisebbségi_lethelyzetek/szarka_laszlo_kisebbs_lethelyzetek_i_1_tobbseg_kisebbs.pdf; VARRÓ Zsuzsa: Összetéveszthetetlen hasonlóság. Az etnikai identitás és a hagyományokhoz való viszony a budapesti kurd közösségben. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok 1*. MTA – ELTE – Könyv Kiadó, Budapest, 2003. 202–211. Online: <http://www.mek.oszk.hu/06800/06818/06818.pdf>; VINCZE Gábor: Egy magyar etnikai csoport a román nemzetépítés árnyékában. A moldvai csángó-magyarok sorsa a 19. század végétől a 21. század elejéig. In: ILYÉS Sándor–PETI Lehel–POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális életvilágok*. Kriza János Társaság, Kolozsvár, 2008. 9–74.

magunkhoz megtérés, a hazajutás-hazatalálás lehetséges őszintesége lesz... Párban, vagy szemben a gyarmatosítókkal.²⁰

Tőmondatokba foglalt konklúzióim

A Hazatérés mint mentális újgyarmatosítás egy illiberális demokrácia állapota. Mögötte ott az autoriter állam, amely autokrata eszközökkel lebontja az alkotmányos kereteket, visszaközpontosítja a politikai teret, ebben új és saját redisztribúciós fölényt alakít ki, s ami a kezére esik, azt sebtiben gyarmatosítja, megszállja, megfosztja energiájától. Ez a restauratív, lefosztó, haszonélvező államiség a legklasszikusabb gyarmatosítási képleteknek felel meg, nem a lenini vagy marxi állammonopolista kapitalizmus értelmében, hanem a 20. századi afrikai, ázsiai, dél-amerikai gyarmatpolitikák stratégiái értelmében.

A rendszerváltás ideológiai doktrínájának megfelelően a totalizálási folyamat, az államzsugorítási és válságkezelési gyakorlat kiterjed mindenre, omnipotencialitása elvitathatatlan tekintélyuralmi erőfölénnyé vastagszik... A hazatérés ebben az értelemben a helyzet sikerképes uralása, a potenciális hatalmi pozíció totális elfoglalása, a saját társadalom gyarmatosítása árán. Előbb mentális, világképi, morális, ideológiai értelemben, azután stratégiai pozíciókat, hatalmi tőkeuralmat, doktrinális kényszert eredményezően.

Ebben a mentális visszahódításban a jobboldaliasodás mint az uralom-visszavétel morális követelménye szerepel, önfelhatalmazással és kíméletlen rátelepedéssel... Hamis nemzetelvű manipuláció, közhelyesen interpretált és demagóg demokratizmussal, egypártrendszeri államideológiával, határokon túlnyúló bekebelezéssel.

²⁰ Elias SANBAR: Téren és időn kívül. In: François HARTOG– Jacques REVEL (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 105–112.; Anna-Leena SIIKALA: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak. Az identitás keresése*. Forrás: <http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html>; Neil Asher SILBERMAN: A múlt strukturálása. Izraeliek, palesztinok és a régészeti emlékek szimbolikus hatalma. In: François HARTOG– Jacques REVEL (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 89–103.

A hegemon ideológiai doktrína társadalmi recepciója direkt és másodlagos terekbe betóduló eszmepótlékokkal idéz elő erodálódási hatásokat, politikai erővesztési pótlékokat használ föl saját potencialitásának növelésére – energiafosztás bármi áron, kiegyezés nélküli kultuszépítés... A (bármelyik) kisebbség és (bármilyen) másság is szükségképpen áldozat... Az intolerancia garázdálkodása most még elsősorban mentális gyarmatosítás révén érvényesül, de a belső gyarmatpolitika lassan kiterjed a gazdasági, politikai, intézményrendszeri, bürokratikus, jogbirtoklási és kapcsolathálózati megszállásra is. Radikális egzotizmus veszi kezdetét, ahol az egzotikus maga a saját társadalom, a belőle képezhető tünemény pedig potenciálisan még hosszú ideig képtelen az önfelszabadításra. *A különbség melodráájának melodráája* mindez – ahogy azt Baudrillard írja.²¹

²¹ Jean BAUDRILLARD: *A különbség melodráája*; A radikális egzotizmus. I. m.